

Secció oberta

Conflictivitat comunicativa en episodis d'emergència.
Aproximació a la cobertura informativa i a la gestió
institucional de l'esfondrament d'un túnel del metro
al barri del Carmel de Barcelona

per Carles Pont i Sorribes

Professor de la Universitat Pompeu Fabra

Resum

En aquesta investigació s'estudien els processos de producció de la informació per part dels mitjans de comunicació i la gestió comunicativa institucional en episodis d'emergència. En concret, s'analitzen les negociacions entre els actors, les fonts informatives i el respecte deontològic en la divulgació de les notícies. Per tal de conèixer específicament aquesta conflictivitat, s'ha escollit per a l'estudi de cas l'esfondrament d'un túnel del metro al barri del Carmel de Barcelona el gener de 2005. Per a realitzar aquesta investigació, s'ha utilitzat una perspectiva teòrica multidisciplinària. S'han pres en consideració els postulats teòrics de la sociologia, a partir del diàleg que estableixen diferents autors (Beck, Giddens, Lash i Luhmann) entre el concepte de modernitat i el nou paradigma que Beck (1998) denomina la *societat del risc*. També s'han tingut en compte els camps de la teoria i la sociologia de la comunicació i, més específicament, el marc teòric del periodisme i de les relacions públiques.

Paraules clau: comunicació de risc, sociologia del risc, periodisme, fonts, deontologia, cas del Carmel

Communicative conflict during emergencies. Media coverage and institutional management regarding the collapse of the underground tunnel in the Carmel neighborhood of Barcelona

Abstract

The present study analyzes information production and institutional communication management during emergencies; particularly, negotiations among those affected, information sources and the deontological ethics involved in informing the public. As a case to study the dynamics of such a scenario, we chose the collapse of the underground tunnel in the Carmel neighborhood of Barcelona, in January 2005, which we approached from a multidisciplinary theoretical perspective. We considered certain theoretical sociological postulates put forth by authors such as Beck, Giddens, Lash and Luhman, thus providing comparison between the concept of modernity and a new paradigm that Beck referred to in 1998 as the society of risk. Also taken into account in our study were perspectives from the standpoint of sociology of communication and communication theory—in particular, journalism theory and public relations theory.

Key words: risk communication, sociology of risk, journalism, sources, deontology, Carmel case

Justificació i problema d'investigació

La recerca sobre els riscos i les crisis representa un espai d'interès creixent per a un nombre important d'investigadors de l'àmbit de les ciències socials, especialment de la sociologia, però també de la comunicació. Aquesta atenció ha estat motivada, en part, per la transformació de les pautes col·lectives de vida, progrés, controlabilitat, plena ocupació i explotació de la naturalesa, pròpies de la primera modernitat, que han quedat desfasades per cinc processos interrelacionats: globalització, individualització, revolució de gèneres, subocupació i riscos globals (Beck, 2002: 2).

Els processos d'aquesta segona modernitat que assenyalava Beck no es podrien entendre sense la mediació dels mitjans de comunicació, que han esdevingut les grans institucions legitimades per a ser les constructors de la realitat social (Altheide, 2002). Tanmateix, la informació d'episodis de risc i crisi situa l'activitat dels actors informatius (mitjans de comunicació i gestors comunicatius de l'administració) davant d'un repte d'extraordinària complexitat.

Les situacions d'emergència generen una alta conflictivitat professional entre els mitjans de comunicació i els gestors institucionals. El control de la informació, l'avidesa de revelacions constants dels mitjans de comunicació i el respecte deontològic són alguns dels aspectes més transcendents. Hem tingut ocasió de comprovar-ho en molts casos recents i propers, com el vessament de petroli del vaixell *Prestige* a Galícia (2002), els atemptats a l'estació d'Atocha de Madrid (2004) o l'esfondrament d'un túnel del metro al barri del Carmel de Barcelona (2005), entre d'altres. Justament, aquest darrer cas permet analitzar aspectes rellevants del problema d'investigació que es planteja en aquesta recerca,¹ i és per això que se n'ha fet un estudi aprofundit.

Per altra banda, s'ha fet una aproximació a les experiències en gestió comunicativa més rellevants de l'àmbit internacional. I, finalment, s'ha descrit la legislació, el marc normatiu i els protocols institucionals implementats en les emergències a Catalunya i l'Estat espanyol.

Per a dur a terme aquesta recerca s'ha utilitzat una perspectiva teòrica multidisciplinària. S'han pres en consideració els postulats teòrics de la sociologia, sobretot a partir del diàleg que estableixen diferents autors (Beck, Giddens, Lash i Luhmann), entre el concepte de modernitat i el nou

1. Aquest article és un extracte de la tesi doctoral titulada *Protocols, actors i comunicació institucional en episodis d'emergència: Estudi de la gestió informativa de l'esfondrament d'un túnel del metro al Carmel de Barcelona*, dirigida pel doctor Josep Gifreu i Pinsach i defensada per l'autor de l'article el dia 29 de maig de 2008 al Departament de Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra.

paradigma que Beck anomena *la societat del risc*.² També s'han tingut en compte els camps de la teoria i la sociologia de la comunicació i, més específicament, el marc teòric del periodisme i de les relacions públiques.

Objectius i hipòtesis

Els principals objectius marcats a la tesi pretenien: a) conèixer quines són les pràctiques professionals que estableixen els mitjans de comunicació i com es relacionen amb l'administració en episodis d'emergència; b) estudiar la legislació i discutir la gestió de la comunicació de risc i d'emergències a Catalunya i l'Estat espanyol; c) conèixer el tractament informatiu de l'accident del Carmel i delimitar els problemes que es van esdevenir en la gestió comunicativa entre els actors informatius que van intervenir en el cas; d) contribuir a la millora de la difusió de la informació a l'opinió pública en casos de crisi amb l'elaboració d'algunes propostes i recomanacions raonades per a millorar la difusió d'informació en episodis crítics.

Les tres hipòtesis de partida amb les quals es va concebre la investigació van ser:

1. Les situacions d'emergència presenten una alta conflictivitat professional entre actors: mitjans de comunicació i gestors comunicatius institucionals.
2. En episodis de crisi, els mitjans de comunicació ignoren alguns codis ètics i d'autoregulació deontològica.
3. La divulgació d'informació sobre prevenció de riscos i emergències no s'adapta a les noves realitats tecnològiques i mediàtiques.

Metodologia

Els mètodes i les tècniques d'investigació aplicades a la tesi són, fonamentalment, qualitatives, excepte en l'apartat d'anàlisi de continguts de l'estudi de cas, en què s'apliquen algunes pràctiques de naturalesa quantitativa que serveixen de suport a conclusions de caràcter qualitatiu.

La investigació s'estructura en dues grans parts: 1) la producció científica existent sobre la temàtica, el recull de la legislació i l'estudi dels

2. El sociòleg alemany Ulrich Beck publica un llibre l'any 1986 amb el títol original de *Risikogesellschaft: auf dem weg in eine andere Moderne*, traduït al castellà, l'any 1998, per *La sociedad del riesgo: hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós. Durant els anys noranta aquesta teoria social de Beck entra en diàleg amb altres aportacions d'autors com Giddens, Lash, Habermas o Luhmann, entre d'altres.

protocols sobre protecció civil (estats i internacionals); II) l'estudi d'un cas (Carmel) i la proposta raonada de protocol d'actuacions.

La part I conté el marc teòric elaborat a partir de la sociologia del risc, la sociologia de la comunicació i les teories del periodisme i les relacions públiques. En aquesta recerca s'han estudiat els principals autors d'aquestes disciplines i s'ha elaborat un text que contextualitza el conjunt de la investigació. Aquesta primera part també preveu l'estudi de les experiències existents, així com la legislació i la normativa sobre administracions públiques i gestió d'emergències. S'ha estudiat el marc normatiu de Catalunya i l'Estat espanyol, i les experiències més rellevants de països com França, el Canadà, els Estats Units i Anglaterra.

L'estudi de les diferents administracions s'ha fet a partir de l'anàlisi de la informació del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya i del Ministeri de l'Interior del Govern espanyol. Per a les experiències internacionals, s'ha recollit informació de la Federal Emergency Management Agency (FEMA), Direction de la Défense et de la Sécurité Civiles (Ministeri de l'Interior), Civil Contingencies Secretariat (l'Oficina de Gabinet), Department of Public Safety and Emergency Preparedness (Govern del Canadà), The International Civil Defence Organisation (ICDO), Sector de Información Pública para Emergencias (SIPE) i Comissió Europea (Unió Europea).

A la part II, es duu a terme l'estudi de cas de l'esfondrament d'un túnel de maniobres al barri del Carmel de Barcelona el gener del 2005. Per estudiar aquest cas, s'han fet servir les tècniques de l'entrevista en profunditat³ i l'anàlisi de continguts. Es van entrevistar un total de quatre persones significades, des del punt de vista de la gestió comunicativa, del cas Carmel. Es va fer una tria *ad hoc* de persones que, pel seu grau de responsabilitat en el moment de l'accident, podien aportar informació rellevant a la recerca: 1) secretari general de Comunicació de la Generalitat; 2) cap de premsa del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya; 3) cap de premsa de l'Ajuntament de Barcelona; 4) degà del Col·legi de Periodistes de Catalunya.

D'altra banda, es va dur a terme una anàlisi de continguts, és a dir, l'estudi sincrònic del que van publicar i emetre vuit mitjans de comunicació. Les quatre televisions de més audiència de Catalunya (TV3, Antena 3, Tele 5 i TVE)⁴ i els quatre diaris generalistes de més difusió a Catalu-

3. La definició específica d'aquesta tècnica es troba a l'apartat «1.5. Metodologia». Una aproximació ens la proposen (Taylor i Bogdan, 1984): l'entrevista en profunditat es compon de trobades entre l'investigador i l'informador encaminades a la comprensió de les perspectives que tenen els informadors respecte a les seves vides, experiències o altres situacions.

4. Segons dades de l'*Estudi general de mitjans* (EGM). Onada de l'octubre de 2004 al maig de 2005.

nya (*La Vanguardia, El Periódico, El País i l'Avui*).⁵ Les dates triades per al corpus d'anàlisi són les compreses entre la jornada de l'accident al barri del Carmel, el dia 27 de gener de 2005, i fins a quinze dies naturals més tard, el dia 10 de febrer de 2005.

Resultats i conclusions

Després de l'estudi d'un cas específic (accident al Carmel de Barcelona el gener del 2005), de l'anàlisi de les experiències més significatives de l'àmbit internacional pel que fa a la comunicació d'emergències i de la descripció i anàlisi crítica de la legislació, la normativa i els protocols comunicatius de Protecció Civil a Catalunya i l'Estat espanyol, es presenten les conclusions generals que a la tesi es complementen amb altres de més específiques per a l'estudi de cas.

1. La gestió informativa de les situacions d'emergència comporta una forta conflictivitat entre sectors professionals implicats: mitjans de comunicació i responsables informatius institucionals.

Els principals problemes que s'esdevenen fan referència a la negociació de la informació i al respecte deontològic. Específicament, els actors informatius col·lideixen en:

a) La limitació en l'accés dels periodistes a determinades zones: prohibició de l'administració per tal que els periodistes accedeixin a tots els punts de la crisi.

b) L'excés d'atenció mediàtica: la forta competència comporta que les empreses de comunicació i els professionals incorrin en un relaxament del rigor en la difusió d'informacions.

c) La diferenciació entre mitjans: l'administració no sempre dóna una assistència als mitjans de comunicació assegurant un tracte diligent i igualitari.

d) La vulneració reiterada de preceptes deontològics per part dels actors periodístics: els mitjans transgredeixen alguns preceptes deontològics establerts pels organismes de regulació, els col·legis professionals i les associacions de premsa.

2. Es detecta una manca de protocols que defineixin l'actuació i les relacions professionals entre cadascun dels actors implicats en la gestió informativa d'una emergència a Catalunya.

5. Segons dades de l'Oficina de Justificació de la Difusió (OJD) de mitjans impresos en la categoria de diaris d'informació general.

Es recomana l'establiment de protocols entre col·lectius professionals en què es puguin establir criteris d'actuació per a aquest tipus d'episodis. A partir de l'estudi de la legislació i la normativa de Catalunya i l'Estat espanyol sobre protecció civil, i tenint en compte les conclusions de l'estudi de cas d'aquesta recerca, es detecta una manca de protocols per a establir prioritats i evitar conflictes en situacions d'emergència.

La tradicional desconfiança envers la informació oficial fa que periodistes i administració informin de manera paral·lela en cas de crisi. Aquesta descoordinació provoca situacions de confusió a l'opinió pública, sobretot en els afectats. Un bon exemple es detecta en l'anàlisi del cas del Carmel. Els mitjans de comunicació publicaven desallotjaments d'habitatges massius i, seguidament, l'administració ho negava, amb la corresponent angoixa que tot plegat suposava als damnificats.

El Consell de l'Audiovisual recomana: «Cooperació entre autoritats públiques, professionals de la informació i operadors de ràdio i televisió, per garantir la coherència de les respectives intervencions». Concretament, respecte al cas del Carmel, el mateix organisme advertia: «Els fets han estat tràgics per a moltes persones. Tenim l'oportunitat i la responsabilitat tots plegats, autoritats, empreses i mitjans de comunicació, de donar la màxima informació de la millor manera possible. Des del respecte a les víctimes i al servei del dret a la informació de la ciutadania».

3. Els mitjans de comunicació tendeixen a privilegiar les fonts de caràcter polític en les informacions sobre emergències. Aquest fet provoca una sobreactuació dels actors institucionals i dels responsables dels partits polítics.

En l'anàlisi de cas que s'ha dut a terme en aquesta tesi, es demostra que els mitjans de comunicació donen prioritat a la confrontació política i a l'aparició d'actors relacionats amb l'administració en detriment d'experts amb la situació que s'ha derivat a partir de l'accident del Carmel. Les fonts tècniques van ser poc requerides pels mitjans de comunicació, que donaven informacions expertes per boca dels actors polítics.

Aquesta conclusió es reforça amb altres situacions similars,⁶ en què la sobreactuació de la classe política ha motivat, fins i tot, la intervenció del Consell de la Informació de Catalunya i del Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC). El CAC adverteix que «les autoritats, especialment les polítiques, han d'evitar la sobreactuació i la temptació de protagonisme, durant la seva presència al lloc dels accidents o esdeveniments tràgics. Haurien de renunciar a accions com les declaracions rutinàries o la conocatòria explícita de càmeres».

6. Entre altres casos, destaquen l'accident d'autocar de joves de Ripollet i Viladecans (es va estavellar a Sòria amb el resultat de vint-i-vuit persones mortes), el vessament de petroli del vaixell *Prestige* a Galícia o els atemptats de l'11-M a Madrid.

Des d'una perspectiva teòrica, Grossi (1981), després d'analitzar el segrest i posterior assassinat del polític italià Aldo Moro (1976) per part de les Brigades Roges, conclou que en situacions de crisi l'estratègia política realça el paper dels mitjans de comunicació, que deixen de ser simples canals de reproducció i es configuren com autèntics definidors de la realitat política. Interpretant Grossi, Rodrigo (2005: 185) assenyalava que mentre van passant els dies des de l'esdeveniment excepcional, és el sistema polític el que va recuperant la capacitat de control de la situació imposant-se com a font periodística principal, i privilegia clarament les interpretacions del sistema polític.

4. En la informació d'episodis de crisi hi ha una vulneració d'alguns preceptes i codis ètics i deontològics d'autoregulació. S'observa una tendència a l'espectacularització, poc respecte a la privadesa de les persones damnificades i una reiteració de les escenes de dolor i sofriment.

L'interès que susciten els episodis de crisi entre l'opinió pública és molt ostensible. Cal tenir present, però, que aquestes situacions presenten episodis d'alteració emocional entre víctimes i familiars, i generen en la professió periodística un quadre condicionat per la urgència, la pressió i la improvisació.⁷ Les condicions que es donen provoquen que els informadors tinguin tendència a presentar les informacions emfasitzant la part més espectacular del succés, amb una manca de respecte cap a la privadesa de les persones damnificades i amb una reiteració d'escenes de dolor i sofriment.

El Codi Deontològic subscrit pel Col·legi de Periodistes de Catalunya i el Consell de la Informació de Catalunya estableix específicament, en el punt 9, que cal «respectar el dret de les persones a la seva pròpia intimitat i imatge, especialment en casos o esdeveniments que generin situacions d'afflicció o dolor, evitant la intromissió gratuïta i les especulacions innecessàries sobre els seus sentiments i les circumstàncies, sobretot quan les persones afectades ho explicitin».

Els informadors compten amb guies d'orientació professional, codis deontològics, llibres d'estil i recomanacions d'organismes de supervisió i control dels mitjans. Malgrat aquests codis d'autoregulació deontològica, s'observa una reiterada vulneració que pot tenir diferents causes: desconeixement per part dels periodistes dels documents d'autoregulació, oblit o deixadesa per part del mateix informador, estratègia empresarial que tendeix a empènyer el periodista cap a la transgressió per abanderar els índexs d'audiència i les xifres de vendes.

7. El CAC, l'any 2001, va editar un document en què posava èmfasi en la necessitat de buscar l'equilibri entre el dret a la informació i el dret a la privadesa a l'hora de proporcionar informació i imatges sobre els esdeveniments tràgics.

5. *La tecnologia, sobretot les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), és una bona eina per als processos de comunicació de risc i de crisi perquè ajuden a integrar i gestionar millor la informació. Es detecta que l'administració catalana no ha fet un aprofitament real d'aquesta tecnologia, sobretot de la xarxa d'Internet.*

Les mesures d'integració de les noves tecnologies en la comunicació institucional d'emergències demostren que són importants per arribar més ràpidament i universalment a la població. Aquestes poden ajudar a prevenir situacions de risc i milloren la gestió de les emergències.

A l'Estat espanyol, i més específicament a Catalunya, l'ús d'algunes d'aquestes tecnologies caldria desenvolupar-se més. Hi ha països com Anglaterra, França i els Estats Units que han fet un gran aprofitament dels recursos que ofereix la xarxa d'Internet.

Una de les mancances que es detecta són els portals d'Internet destinats a la difusió de protecció civil i emergències. La informació publicada és confusa i sovint poc estructurada per als públics llecs, principals destinataris d'aquesta informació. La publicació de materials a la xarxa sembla més encarada a complir normatives que a ser una eina de formació o un element eficaç de comunicació.⁸

En un altre ordre de coses, el coneixement d'instruments de comunicació com els telèfons d'emergències és escàs. Del telèfon d'informació 112 en desconeix l'existència un 57,2 % de la població d'una zona tan sensibilitzada amb el risc com el Camp de Tarragona.⁹ Es conclou, doncs, que cal un esforç per a la implementació real de noves tecnologies i la difusió efectiva de les que ja es troben en funcionament a Catalunya.

6. *La fragmentació en diferents departaments dins l'administració dificulta una visió conjunta del procés de comunicació de risc i d'emergències, i obstaculitza l'entesa entre els mitjans de comunicació i les institucions.*

Les experiències internacionals analitzades demostren que la majoria de països disposa d'una gestió integrada de la comunicació de risc i compta amb fòrums professionals de coordinació entre mitjans de comunicació i administració. La instauració de grups de treball entre mitjans de comunicació i administració permet desenvolupar una comunicació més efectiva en situacions d'emergència.

8. Hi ha altres estudis que també apunten cap a aquesta línia. Vegeu Enric CASTELLÓ i David DOMINGO (2007), «L'ús de les TIC en la comunicació de risc i la gestió d'emergències: oportunitats i límits», a J. FARRÉ i J. FERNÁNDEZ CAVIA (ed.), *Comunicació i risc petroquímic a Tarragona: De les definicions a les pràctiques institucionals*, Tarragona, URV i Cossetània.

9. J. GONZALO, J. FARRÉ i J. ESPLUGA (2007), *El proceso del riesgo en Tarragona*, Informe AEQT, Tarragona. Resultat de l'enquesta duta a terme a quatre-centes persones en diferents barris de la ciutat de Tarragona propers als principals polígons amb indústria química.

La gestió d'emergències a Catalunya ha fet un salt qualitatiu els darrers anys, sobretot amb la creació del Centre d'Emergències de Catalunya (Cecat) i la implementació de la figura tècnica del coordinador d'Emergències, que va ser vigent entre els anys 2005 i 2006, amb un perfil tècnic i no polític. Aquest perfil facilitava una major coordinació amb els mitjans de comunicació i evitava part de les suspicàcies que es generen en aquest tipus de situacions entre els actors informatius i la classe política. Els canvis en l'organigrama del Govern de la Generalitat, fruit de les eleccions del novembre de 2006, fan que els nous responsables de la gestió de les emergències prescindixin de la figura del coordinador i implementin un antic esquema de gestió dual de la protecció civil a Catalunya. Actualment, l'organització depèn de la Direcció General de Protecció Civil i de la Direcció General de Prevenció i Extinció d'Incendis i Salvaments; fins a l'any 2006 la gestió estava unificada en la Direcció General d'Emergències i Seguretat Civil.

7. L'atenció mediàtica que desperten els episodis sobre crisis i emergències contribueix a crear nous temes i subtemes (tematització)¹⁰ d'aspectes relacionats amb el succés, que se situen al centre de l'agenda mediàtica. Per exemple, es comprova que a partir de l'accident del Carmel ha augmentat als mitjans de comunicació la temàtica sobre la construcció d'infraestructures a Catalunya.¹¹

La teoria de la tematització confereix la capacitat als mitjans de comunicació per a la selecció d'un tema tot posant-lo en el centre de l'atenció pública.¹² L'esfondrament del túnel al barri barceloní del Carmel ha generat nous temes i subtemes que contribueixen a marcar l'agenda política a Catalunya en referència al debat de les infraestructures, el seu ús i, sobretot, la percepció del risc pel que fa a la seva construcció.

Els mitjans de comunicació i els aparells polítics són els que desenvolupen fonamentalment els processos de tematització (Marletti, 1985). Per tant, es pot concloure que la tematització sobre les infraestructures ens mostra un dels rols més importants dels mitjans de comunicació: la incidència directa en l'àmbit de la política.

10. La noció de «tema» (tematització) és una proposta teòrica de Luhmann (1978) i va ser desenvolupada, entre d'altres, per autors com Carlo Martetti (1985).

11. Durant els anys posteriors al cas del Carmel (2005) s'ha esdevingut un debat sobre la construcció d'infraestructures i túnels pel mig de la ciutat de Barcelona (p. ex., la construcció d'un túnel del TAV que connecti les estacions de Sants i la Sagrera passant a tocar del temple de la Sagrada Família).

12. Carlo MARLETTI (1985), *Prima e dopo: Tematizzazione e comunicazione politica*, Torì, ERI.

Bibliografia

- ALSIUS, Salvador (1998). *Ètica i periodisme*. Barcelona: Pòrtic.
- ALTHEIDE, David L. (2002). *Creating fear: News and the construction of crisis*. Nova York: Aldine de Gruyter.
- AZNAR, Hugo (2005). *Ètica de la comunicació y nuevos retos sociales: Códigos y recomendaciones para los medios*. Barcelona: Paidós.
- BECK, Ulrich (2002). *La sociedad del riesgo global*. Madrid: Siglo Veintiuno de España Editores.
- BECK, U.; GIDDENS, A.; LASH, S. (1994). *Reflexive modernization: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity Press.
- CONSELL DE L'AUDIOVISUAL DE CATALUNYA (CAC) (2001). «El tractament informatiu de les tragèdies personals». *Quaderns del Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC)* [Barcelona], núm. 9. [Monogràfic]
- FARRÉ, Jordi; FERNÁNDEZ CAVIA, Josep [ed.] (2007). *Comunicació i risc petroquímic a Tarragona: De les definicions a les pràctiques institucionals*. Tarragona: URV: Cossetània.
- GIDDENS, Anthony (1993). *Consecuencias de la modernidad*. Madrid: Alianza.
- GIL CALVO, Enrique (2004). *El miedo es el mensaje: Riesgo, incertidumbre y medios de comunicación*. Madrid: Alianza.
- GROSSI, Giorgio (1981). «Professionalità e casi eccezionali». A: *Problemi dell'Informazione*. Vol. XX. Bolonya: Il Mulino.
- JENSEN, K. B.; JANKOWSKI, N. W. [ed.] (1993). *Metodologías cualitativas de investigación en comunicación de masas*. Barcelona: Bosch.
- LUHMANN, Niklas (1992). *Sociología del riesgo*. Guadalajara, Mèxic: Universidad Iberoamericana: Universidad de Guadalajara.
- MARLETTI, Carlo (1985). *Prima e dopo: Tematizzazione e comunicazione politica*. Torí: ERI.
- MURDOCK, Graham; HORLICK-JONES, Tom; PETTS, Judith (2001). *Social amplification of risk: the media and the public*. Contract Research Report: Health & Safety Executive (HSE).
- OBSERVATORI DE LA COMUNICACIÓ CIENTÍFICA (1999). *Els enllaços entre els serveis d'emergència i els mitjans de comunicació en situacions de crisi: les catàstrofes naturals*. Ed. a cura de Josep Maria Casasús i Johanna Cáceres. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.

- RODRIGO, Miquel (2005). *La construcción de la noticia*. Barcelona: Paidós. (Paidós Comunicación)
- TAYLOR, S. J.; BOGDAN, R. (1984). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós. (Paidós Comunicación)
- TUCHMAN, G. (1983). *La producción de la noticia: Estudio sobre la construcción de la realidad*. Barcelona: Gustavo Gili.